

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, July-Dec. 2019, PP 97-106

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2019ء، مسلسل شمارہ 8

☆ ڈاکٹر مریم سرفراز

دمودر دے قصہ ”ہیر“ وچ پینڈ و رہتل**Abstract**

This research article is about rural picture in the romantic tale of "Heer Ranjha" written by Damodar. "Heer" is a famous romantic tale of the Punjab. It has been written by many writers but Damodar Das Damodar is a poet who created it first of all. It is a story which was happened in the period of King Akbar. When we read the tale of "Heer Ranjha" written by Damodar. we realize that Damodar was a poet who experienced this story with his own eyes. Some writers disagree with the claim of Damodar but a great number agreed with his views. In this research paper beauty of rural values in the romantic tale of "Heer Ranjha" of Damodar Das Damodar is explained.

دمودر داس دمودر دیکھن نوں تاں جھنگ دے زرعی علاقے داسدھاسا دا جیہا کوئی جا پدا اے پر ڈونگھی نظر نال ویکھیا جاوے تاں اوہ پنجابی دامہان کوئی اے۔ اوہ گوروارجن، بھائی گورداس تے شاہ حسین داسمکالی اے تے اوہناں نال

☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

کھلوتا اوہناں توں نکائیں چا پدا۔ دمودر اکبر دے دور دا شاعر سی۔ اوس دی ہیر انسانی عظمت تے آزادی لئی ڈٹ کے لڑدی اے۔ دمودر نے ہیر دی کہانی نوں متاثر کن اسلوب وچ بیان کیتا اے۔ باوا بدھ سنگھ دمودر بارے لکھدے نیں:

”دمودر ذات دا گلائی اردوہ سی۔ ایہہ چوچک دے شہر جھنگ وچ ہٹی کردا سی۔ چوچک علاقے دا مالک سی تے ایس کر کے دمودر دا میل سیالاں نال ڈھیر سی۔“ (1)

دمودر نے پندرھویں صدی وچ پنجابی وچ قصہ ادب دی نیہہ رکھی۔ ایس لئی اوہنوں قصہ ادب دا بابا آدم آکھیا جاند اے۔ پنجاب دا سب توں مشہور تے مقبول ترین قصہ ”ہیر رانجھا“ ابجیہدے بارے آکھیا جاند اے کہ ہیر تے رانجھے دے عشق دا واقعہ شہنشاہ اکبر دے زمانے وچ وقوع پذیر ہویا۔ دمودر اوہ پہلا شاعر اے جس سب توں پہلاں ایہنوں قلمبند کیتا۔ ڈاکٹر بنارسی داس جین کہندے نیں:

”سب توں پرانا قصہ دمودر دا لکھیا ہویا اے۔ دمودر ذات دا گلائی روڑا سی۔ شہر جھنگ وچ ہٹی کردا سی۔ اکبر ویلے ہیر رانجھے دا ساکا اپنی اکھیں ڈٹھا ہور ناں شاعران نالوں دمودر دے قصے کہانی دا وی فرق اے۔“ (2)

دمودر اک پاسے پنجابی لوک ادب، دوجے پاسے سمکالی صوفیانہ ادب تے تیجے پاسے فارسی مثنوی ادب توں جانو ہوندیاں ایہہ رچنا کیتی۔ اوس اپنے قصے وچ دعویٰ کیتا کہ اوہ ایس عشقیہ داستان دا چشم دید گواہ اے۔ دمودر دا قصے نوں اکھیں ڈٹھا کہن وچ شک ہو سکدا اے پر یقین نال آکھیا جاسکدا اے کہ اکبر دے دور وچ ایہہ ڈھیر مشہور ہو چکیا سی۔ ڈھیر کھوج کاراں تے لکھاریاں دمودر دے دعوے نوں منن توں انکار کیتا اے۔ کجھ دا آکھنا اے کہ ایہہ قصہ اکبر دے سسے توں پہلاں دا اے پر لکھیا اوہدے دور وچ گیا پر کجھ لکھاری تے سوچھوان اجیہے وی نیں جنہاں دمودر دی ایس گل تے یقین کیتا اے۔ محمد آصف خان ایس بارے لکھدے نیں:

”دمودر تھاؤں تھائیں ”اکھیں ڈٹھا“ ورتدا ہے۔ ساڈے ڈھیر سارے لکھیاراں جیویں باوا گنگا سنگھ بیدی، باوا بدھ سنگھ، مولا بخش کشتہ، ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ تے کنیاں ہور من لیا ہے کہ ہیر رانجھے دا پریت نالک دمودر اکھیں ڈٹھا

ہائی۔“ (3)

چونکہ دمودرنوں کہانی بنی بنائی مل گئی۔ کہانی اتے ادب رچن دی روایت وی پہلاں قائم ہو چکی سی۔ ایس کہانی بارے لوک گیت، کافیاں، وارتے قصے اوس توں پہلاں رچے جاکے سن۔ دمودرنے ایہناں توں چوکی لا بھ چکی۔ سعید بھٹا ہوراں پروفیسر پیار سنگھ بھوگل ہوراں دے حوالے نال لکھیا اے:

”کسے نے پٹواری کہیا اے تے کسے نے دوکاندار۔ کاروبار پتہ نہیں اوس دا

کیہ سی، پراوہ سدھا سادا بندہ نہیں سی۔ اوہ پڑھیا گڑھیا پرانے پنجابی ادب

اتے سمکالی پنجابی ادب توں چنگی طرح جانوسی۔ اوہ فارسی دا ودوان سی، ایس

لئی جدوں اوہ قصہ لکھن بیٹھاتاں ایس وچ مہاں کوتاوا لے گن پیدا کر گیا۔“ (4)

دمودرنے ہیردا قصہ اکبر بادشاہ دے دور وچ لکھیا۔ اوہنے اپنے قصے وچ 17 تھاواں تے اکبر دا ذکر کیتا اے۔

رسالہ ”لیکھ“ وچ مظفر اے غفارا اپنے مضمون وچ لکھدے نیں:

"It is Possible that Hear Damodar has been located in the times of Akbar, the Mughal King, by the poet and he is not from that time. Damodur uses this historical background and plays with it. Akbar is mentioned seventeen times in his Heer and this sheds an inferential light on the historical times." (5)

شاعر لکھن ویلے اپنی سوچ تے فکر واسطے سارا مواد آ لے دوا لے دے سماج توں حاصل کر دا اے۔ دمودرنے وی پندرھویں صدی دے پنجاب دی رہتل نوں ڈھیر سسچجے ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ اوہنے اپنے شعراں راہیں اوس سے دے پنجاب دی تصویر کھچی کہ قصہ پڑھدیاں پورا نقشہ اکھاں اگے گھم جانا اے۔ پنجاب بارے اسلم پرویز نے مارین ڈبلیو اسمتھ دی رائے انج بیان کیتی اے:

”پنجابی سوسائٹی ایس سچی کاری کے مصداق نہیں جو خود کفیل اور علیحدہ علیحدہ دیہاتوں کے ٹکڑوں سے مل کر بنی ہو بلکہ یہ کہنا بجا ہوگا کہ اس کی مثال ایک ایسے قالین کی سی ہے جس کا ہر حصہ خواہ کتنا ہی منفرد اور ممتاز کیوں نہ ہو لیکن وہ پورے قالین کے تانے بانوں میں اس طرح سے بنا ہوا ہے کہ ایسے الگ نہیں کیا جاسکتا۔“ (6)

ایس رائے توں پنجاب دی اہمیت دا اندازہ ہوندا اے۔ دمودر نے دیس پنجاب دا اسی ہون دا حق پوری طرح نبھایا۔ دمودر دا پنجاب دی پینڈور ہتل نوں بیانن ڈھنگ نو یکلّا تے سلاہن جوگ سی۔ اوس اپنے دور دے لوکاں دی حیاتی، اوہناں دے رہن سہن، ریتاں روایتاں، پیار محبت، خوشی غم تے لڑائیاں نوں ڈھیر خوبصورتی نال شعراں دا روپ دتا اے۔ پروفیسر پیار سنگھ بھوگل لکھدے نیں:

”اوس دی کہانی وچ کافی کچھ نہ منن یوگ ہون دے باوجود اوس دا مقصد بڑا قابل یقین لگدا اے، کیوں کہ اوہ نکلے دیروے دا دھنی اے اوہ اپنے سماجی لوکاں دے جیون دیاں نکلیاں نکلیاں گلاں خوراک، لباس، رسماں، وہم، بھرم، دھرم، قبیلیاں وچ ورن والیاں لوکاں دی آپو وچ کھیہ بازی، بڑے وہروے نال دسد اے۔“ (7)

دمودر دے قصے وچ تن جاگیر دارنیں جہناں وچ ہیر دا پیو چوچک، رانجھے دا پیو معظم تے کھیڑے شامل نیں۔ ایہہ جاگیر دار خوشحال سن۔ ایہناں کول حیاتی دیاں ساریاں خوشیاں موجود سن۔ دمودر نے چوچک نوں چراسی (84) پنڈاں دا مالک دسیا اے۔ اوس سے بالاں دے جمن تے خوشیاں منایاں جانندیاں سن جیویں ہیر تے رانجھے دے جمن تے اوہناں دے ماں پیو نوں ہر پاسیوں ودھائیاں ملیاں:

گھر چوچک دے بیٹی جی، ہونیاں جگ ودھائیاں
نھاتی دھوتی پٹ لھیٹی، کچھڑ کیتی دائیاں

گھر معظم دے دھیدو جمیا، ہوئی جگ ودھائی
گھر شادیاں نے معظم رکھے، عظمت کی روشنائی (8)

ایس قصے وچ پرانے پنجاب دی کھلی ڈھلی تہذیب پوری آب و تاب نال لشکاں مار دی دس دی اے۔ پنجاب دے
پینڈ ووسیب وچ ایہہ روایت مڈھ قدیم توں چلی آرہی اے۔ جمیاں سارای بالاں دے رشتے منگ دتے جاندے۔ مکی عمر
وچ ای کڑیاں منڈیاں دے رشتے آؤن لگدے۔ قصے وچ ہیرتے رانجھا دو ورھیاں دے نیں تے اوہناں دے رشتے آن
لگے۔

دو ورھیاں دی چھوہر ہوئی، ڈھک رہیاں کڑمائیاں
چونہہ ورھیاں دی چھوہر ہوئی، گلاں کرے سچائیاں

دو ورھیاں دا دھیدو ہويا، ڈھک رہی کڑمائی

چونہہ ورھیاں دا دھیدو ہويا، تاں سورج جھات دکھائی (9)

دمودر نے قصے وچ نہ صرف رساں ریتاں دا ذکر کیتا سگوں جاگیر دارانہ سوچ نوں وی سامنے لیاندا جیہناں دی
اکھ ہمیش منافع ول ہوندی اے۔ چوچک چونکہ جاگیر دار تے پنڈاں داما لک سی، ایس لئی اپنی عزت دے لو بھ پاروں ہیر دا
ساک اپنے برابر دے لوکاں وچ کرنا چاہندا سی۔ نجم حسین سید ایس بارے لکھدے نیں:
”جیڈی کل موکلی ہے اوڈا ای ان ڈٹھے بھیڑے دن دا دھڑکا گھنیرا ہے،
ایس دھڑکے نوں کھیڑیاں جیہی موٹی سامی نال ساک دا بیمہ ای دے سکدا
ہے۔“ (10)

پنڈاں دے ماحول وچ کڑیاں اپنی مرضی نال کھیڈ دیاں، ہسدیاں تے موجاں کردیاں نیں۔ چودھریاں دی دھی
ہون پاروون ہیر کول سہیلیاں دی گھاٹ نہیں سی۔ اوہدیاں سٹھ سہیلیاں سن جہناں نال جوانی دے خمار وچ مست بے فکری نال
اوہ سارا دن اٹھیلیاں کردی تے کھیڈ وچ مگن رہندی:

کون سرشتہ ہیرے کیتا، کیہ کجھ آکھ سنائے

پہلا پہر ہسھوہی آتن، مکھن روٹی کھائے
 دوجے پہر گھندی گھنگلیاں، پنگھاں پنگھن جائے
 تیجے پہر بیلے وچ کھڈے، رینڈی کھکھڑی کھائے
 چوتھے پہر دریاوے نھاوے، سارا آتن آئے (11)
 جناب گوبند سنگھ لانبہ ایسے گل نوں انج بیان کردے نیں:

”قصے دی خوبی ایہہ اے کہ ایہدے وچ پرانے پنجاب دی کھلی ڈھلی تہذیب
 لشکاں مار رہی اے۔ جھنگ دیاں کڑیاں نہ صرف جنگلاں بیلیاں وچ کھلیاں
 وچڑیاں، دریاواں وچ ٹہیاں لاؤندیاں اتے مکھناں نال پلایاں نیں۔“ (12)
 پنجابی جیون دی سبھتوں وڈی صفت دمودرنے اوہ پناہ لین آئے دُکھیارے دی مدد کرنا دسی اے۔ بھاویں اوہ ویری
 ای کیوں نہ ہووے۔ ہیر بڑی بہادر تے نڈر سی، اوس اپنی جان خطرے وچ پا کے پناہ لین آئے لڈن دی حفاظت کیتی۔
 دمودرنے اپنے قصے وچ اوس دور دے جاگیردارانہ طبقے توں اک ہور طبقے دی عکاسی وی کیتی جیہڑا باہماں،
 ڈوماں تے میراثیاں دا طبقہ اے۔ ایہہ لوک اپنی حیاتی نوں اپنی مرضی نال نہیں سگوں جاگیرداراں دے اُصولاں پیٹھ
 گزار دے سن۔ انج دمودر دے سماں وچ طبقاتی کشمکش دا لشکارا وی دسدا اے۔ ایس گل نوں اقبال صلاح الدین نے اپنی
 نظم ”چسی“ وچ سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا اے:

اج دی گل تاں ناہیں بچڑا
 ویلے صدیاں آن وہائیاں
 ساڈے وڈ وڈیریاں اچوں
 پکیاں ریتاں بھنن آلا
 ہک نہ جمیا
 پشتاں بھئی

اساں گلپ نبھایا
 ہر ہک راٹھ دی داری کیتی
 دیہاں راتیں اوکھت بھوگی
 مونہوں اپھ نہ کیتی
 رزق اوہناں دے مونہوں ڈھٹھا
 ودھیا گھٹیا
 جد وی ڈھیجا کھادا
 مڑ وی پچڑا

کھاندے رہساں (13)

پنڈور ہتل دی پرانی ریت اے کہ لوکائی جد کوئی فیصلہ کرے، اوہ بزرگاں دی پرہیا کولوں مشورہ ضرور لیندے جس دا
 گوڑ دمودر دے قصے توں لایا جاسکدا اے۔ دمودر نے قصے وچ ایہو تصویر کھچی۔ پنڈاں وچ جدوں وی کوئی وڈا فیصلہ کیتا
 جاند، اوہ سبھ دی رضا مندی نال کیتا جاند اسی۔ ایس لئی ویاہ شادی کرن لکیاں وی قبیلے کولوں مشورہ کیتا جاند اسی۔ جیویں علی کھیڑا
 ہیر دے ساک بارے لکھدے نیں:

چلیے جھنگ سیالاں والے، روشن ساک کریہے
 کہے دمودر ڈھل نہ بندی، تیاری ترت کریہے (14)

اوس دور وچ تعلیم ول بہتا دھیان نہیں دتا جاند اسی۔ ایس لئی ڈھیر لوک اُن پڑھن۔ ایس بارے جناب
 گو بند سنگھ لائبریری لکھدے نیں:

”چوچک بھاویں امیر تے ٹھاٹھ والا سی اتے جو اکبر نال کرلیندا دعویٰ“ مطابق
 وڈی حیثیت رکھدا سی، پرہیا لکھیا نہیں سی، اوہ اپنا اُن پڑھسی کہ چٹھی وی آپ
 نہیں سی لکھ سکدا۔ علم صرف ہٹوانیاں تائیں ای محدود سی، جو صرف بہی کھاتے

توں دکھ کچھ ہو نہیں سن جاندا۔ ضلع جھنگ دا ڈپٹی کمیشنر 1881ء دی مردم

شماری وچ وی ایس گل دی تصدیق کردا اے۔“ (15)

اوس سہ جاگیر دار لوک ویاہ شادیاں تے امیری تے ٹھاٹھ باٹھ دی نمائش کردے بھائیوں سرتے بھاری قرض چکنے
پین۔ ہیر دے سوہرے، ہیر دے ویاہ تے اپنی دولت اونٹھاں تے لد کے لیائے تے اپنی امیری دس لئی خوب سوٹاں سڈے
تے دان کردے رہے۔ جج ویکھن لئی پنڈ دے سارے لوک چائیں چائیں اکٹھے ہوئے۔ جج دے نال میراٹا، ڈوم تے بھگیتے
گیت گاؤندے تے نچدے آؤندے سن۔ پروفیسر پیارا سنگھ بھوگل ایس بارے کہندے نیں:

”جیون دے ہر موقعے اتے ایہہ لوک من پرچاوا بہت کردے ہن۔ گھبھو، گڑ،

کھنڈ، میدہ تے دانے تاں کھاندے ہی ہن، شراب وغیرہ پین داوی بار بار

ذکر اے۔ ایہہ لوک بھنڈ بھگیتے، شہنائیاں و جاوون والے اتے چن گاؤن والیاں

عورتاں سنگ ہو کے کڑمائی دے سہ ای اپنے پنڈ بلاؤندے ہن۔“ (16)

پنڈاں دے لوک کھلے دل نال پروہنیاں دی خاطر کردے نیں۔ دمودردے سہ وی انج سی۔ جانجیاں دی خدمت
لئی ون سونے کھانے پکائے گئے۔ ویاہ کرن لکیاں کڑی کولوں اوہدی مرضی نہیں کچھی جاندی سی جیویں ہیر دا ویاہ کھڑے نال
کردتا گیا۔ کڑی نوں داج وچ گھر دیاں ڈھیر شیواں دتیاں جاندیاں۔ انج وی لوکاں نوں داج وکھاؤن لئی منجیاں و چھائیاں
جاندیاں نیں تے اوہوں وی ایہو رواج سی۔

۔ منجے آن وچھائے چوچک، داج سمان کرائے

جڑ توں سونا، بہو بھانقی گہنے، آن موجود کرائے (17)

پنجاب دی پینڈورہتل پنجاب دی ثقافت دا اصل روپ اے جس وچ پنجابی تہذیب ہسدی و سدی دسدی
اے۔ ایہو عکس دمودردے قسے ہیر وچ تھان تھان وکھالی دیندا اے۔ پروفیسر ڈاکٹر شیخ اقبال ہوراں نے ورڈز ورتھ دے
حوالے نال لکھیا اے:

”دیہاتی وسیب ای انسان دا اصل وسیب اے تے جو کچھ پنڈاں وچ موجود

اے، اوہ ای سچا تے کھرا اے۔“ (18)

پینڈو رہتل دے سچے تے کھرے ماحول وچ کجھ بھیڑے لوک دی ہوندے نیں جیہڑے اپنے فائدے لئی
دوجیاں نوں نقصان اپڑاون توں گریز نہیں کردے جیویں اوس سے دا قاضی اپنے لو بھتے لالچ پاروں غلط فیصلے کردا۔ ہیر نوں
سوہرے گھلن لئی اوس نے قانونی تے مذہبی فتویٰ دتا۔

پکڑ کھیڑیاں نوں ملی سلیٹی، گھوڑیاں اگے لائی

کوئی وٹا، کوئی سوٹا، کہے نیں لت چلائی

دودھ نینی، مکھن پالی، سہاں اگے آئی

آکھ دمودر میں کھڑیاں ڈٹھا جو سر سلیٹی دے آئی (19)

دمودر دے سے دی پینڈو رہتل بارے کپٹن سید فیاض محمود اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں لکھدے نیں:

”دیہاتی زندگی اور اس زمانے کے رسم و رواج کی بھی یہاں مکمل عکاسی کی گئی

ہے۔“ (20)

ایہہ پندرھویں صدی دے پنجاب دی رہتل دامنہ مہاندر اسی جھوں دمودر نے وکھرے ڈھنگ نال بیان کیتا
اے۔ ایس قصے وچ اوہنے جاگیردارانہ نظام تے جاگیردارانہ سوچ، اس سے دی طبقاتی ونڈ، رسماں ریتاں، رواجوں
شعراں داروپ دے کے بڑے سوہنے ڈھنگ نال پیش کر کے پینڈواں رہن سہن نوں بڑی باریکی نال بیانیا۔

حوالے

- 1- شاہانانوالی، ہیر دمودر دے کرداراں دا نفسیاتی ویروا، لاہور: سچیت کتاب گھر، 2000ء، ص 28
- 2- بنارس داس جین، ڈاکٹر، پنجابی زبان تے اوہدالٹریچر، لاہور: مجلس شاہ حسین، 1941ء، ص 81، 82
- 3- محمد آصف خان، مرتب، ہیر دمودر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1995ء، ص 14
- 4- سعید بھٹا، سانجھ وچار، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 552
- 5- لیکھ، چھ ماہی، جلد نمبر 5، جنوری۔ جون 2010ء، ص 236

- 6 اسلم پرویز، پنجاب ادب اور ثقافت، لاہور: بک پرنٹرز، 1994ء، ص 8
- 7 سانجھ و چار، ص 553
- 8 ہیر دمودر، ص 38، 64
- 9 اوبی، ص 38، 64
- 10 نجم حسین سید، اکتھ کہانی، لاہور: ادم پبلشرز، 1990ء، ص 21
- 11 ہیر دمودر، ص 46
- 12 اقبال صلاح الدین، لعلای دی پنڈ، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1997ء، ص 343
- 13 یونس احقر، مدیر، چونواں پنجابی ادب، لاہور: تاج بک ڈپو، ص 76-77
- 14 ہیر دمودر، ص 41
- 15 لعلای دی پنڈ، ص 343
- 16 سانجھ و چار، ص 554
- 17 ہیر دمودر، ص 151
- 18 اقبال، شیخ، ڈاکٹر، ”ولیم ویڈز ورتھ، لہراں، مہینہ وار، لاہور: جلد نمبر 45، شمارہ نمبر 4، اپریل 2009ء، ص 408
- 19 ہیر دمودر، ص 270